

JOSEF ŠVÉDA

Karlova Univerzita, Praha

OKCIDENTALISMUS A ORIENTALISMUS V PRAXI.
REPREZENTACE ZÁPADU A VÝCHODU
V PRÓZÁCH JANA NOVÁKA

1. Tam za mořem je ráj? Obrazy USA v Novákových exilových prózách

V českém diskurzu se přístup k tzv. „Západu“ v průběhu devatenáctého a dvacátého století proměňoval. V období národního obrození existovala vlivná skupina intelektuálů, kteří se vzhlíželi ve slovanském světě a Rusku.¹ Jejich myšlenky rezonovaly nejen českými zeměmi, ale také v jihovýchodní Evropě.² Meziválečné Československo naopak (1918–1938) svou zahraniční politiku opíralo o západní velmoci a i tehdejší kulturní politika favorizovala produkci z těchto států (Francie, Anglie, USA). Již tehdy ale levicovní intelektuálové a spisovatelé začínají obracet oči k Východu a svůj vzor vidí v Sovětském svazu. Po druhé světové válce se vedla rozsáhlá diskuze o orientaci „duše národa“. Populární byla představa Československa jako mostu mezi Východem a Západem.³ Oficiální diskurz období státního socialismu byl protizápadní, i když v šedesátých letech nastává v tomto vztahu jisté uvolnění. Za normalizace po roce 1968 se opět situace vrací do dřívější podoby a Západ je opět zobrazován jako nepřítel. V exilové a disidentské politice a kultuře tomu bylo samozřejmě jinak. Na západní země se zde spoléhalo jako na zachránce před komunismem, takže postoj k nim byl pozitivní a mnohdy také plný očekávání.

V českém oficiálním diskurzu přichází změna až v roce 1989, kdy se země „navrací do Evropy“ a kráčí vstříc světlým zítřkům kapitalistické budoucnosti. Vše, co přichází z „demokratického“ a „bohatého“ západu jako „volný trh“ či „tržní ekonomika“ je přijímáno s až nekritickým nadšením. Tato změna geopolitické a kulturní orientace je završena vstu-

¹ K tomu viz kapitolu Roberta Pynsenta *The Myth of Slavness: Pavel Josef Šafařík and Jan Kollár* z knihy *Questions of Identity* (Pynsent 1994: 42–99).

² K tomu viz článek Celie Hawkersworth *Images of the West in Serbian and Croatian Prose Fiction, 1945–1995* (Hammond 2004: 81–96).

³ K tomu viz Abrams 2004.

pem do NATO a Evropské unie. Všechny tyto zvraty a změny se samozřejmě projeví i v české literatuře a kultuře. V následujícím textu se pokusíme zachytit proměnu psaní v českém kontextu významného česko-amerického autora Jana Nováka. Ten zachycuje USA jak ve své tvorbě před rokem 1989 publikované ve Spojených státech, tak v textech porevolučních. Nás bude zajímat, k jaké změně v jeho prózách při reprezentaci USA a Západu dochází. Budeme se také pokoušet odpovědět na otázku, proč k nim dochází. Zaměříme se ale i na jeho vyobrazení Východu, respektive jeho obyvatel. Tento reprezentační mechanismus prozkoumáme a dáme jej do širšího kontextu psaní o „Východu“ či „orientu“.

Novákova tvorba je stejně rozpolcená mezi českou a americkou kulturu jako sám autor. Jeho první kniha povídek s názvem *Striptease Chicago* byla napsána v češtině. Vyšla v roce 1983 v kanadském exilovém nakladatelství 68 Publishers, které vedl spisovatel Josef Škvorcký společně se svou ženou Zdenou Salivarovou. Dalším významným počinem Jana Nováka byl román *The Willys Dream Kit* (1985). Ten již byl napsán a vydán v angličtině v USA a byl nominován na Pulitzerovu cenu (Č u l í k 1990: 165). Česky vyšel poprvé v roce 1989 pod názvem *Milionový jeep* v překladu Jaroslava Kořána opět v 68 Publishers a poté byl vydán v Československu (N o v á k 1992). Novák má na kontě ještě další texty v anglickém jazyce (například román *The Grand Life*, 1987), ale v naší analýze budeme mapovat pouze prózy, které vyšly v češtině, ať už za mořem nebo v Čechách, a byly určeny pro české čtenáře. Soubor povídek *Striptease Chicago* zachycuje život lidí z české emigrantské komunity v Chicagu zhruba v druhé polovině sedmdesátých let dvacátého století. Jsou zde příběhy obyčejných lidí a jejich problémů: tápání mladé generace, která zkouší nalézt v novém prostředí svou identitu a vymezuje se proti generaci svých rodičů, hledání partnerů a nechtěné těhotenství. Povídky se zaměřují i na nesnáze jejich rodičů, krizi středního věku, rozpadající se manželství, nenaplněnost související s jejich vykořeněním. *Milionový jeep* tato témata rozvádí, ale zobrazuje ještě i realitu komunistického Československa. Tento román s (auto)biografickými rysy popisuje příběh české rodiny, která se krátce po invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa vystěhovala nejdříve do uprchlického tábora a posléze do USA.⁴ Jeho ústřední postavou je otec rodiny, jenž zpronevěřil peníze v podnikové kempelice, a proto se rozhodl i s rodinou emigrovat. Vykresluje jeho maniodepresivní povahu, hráčskou vášeň, která ho dovede až ke krádežím. Sleduje jeho společenský sestup, kdy končí v psychiatrické léčebně, a izolován od rodiny, píše text o svém životě, který ovšem nikdo nikdy nepřečte. V následujícím oddíle se pokusíme se analyzovat módy reprezentace USA v těchto Novákových prózách vydaných v exilu. Vytvoříme tak pole pro srovnání s jeho porevolučními texty.

Obě knihy sledují osudy lidí nikoliv výjimečných či nadprůměrných, ale všedních a „obyčejných“, s jejich běžnými problémy. Postavy zápasí se svými malými rodinnými starostmi, alkoholismem, potýkají se s neschopností nalézt partnerku, nefungujícími rodinnými vztahy a nemožností adaptovat se na nové a nesrozumitelné prostředí americké společnosti. Jejich příběhy nejsou ztělesněním amerického snu, ačkoliv o tom někteří protagonisté touží, mnohdy spíše jeho opakem. Již v tomto aspektu se, jak uvidíme později, Novákovy „exilové“ postavy odlišují od jejich postkomunistických protějšků. Novák v povídkové knize *Striptease Chicago* líčí příběhy emigrantů v USA již usazených. Nežijí zde

⁴ Hlavním hrdinou románu je postava, která má biografické rysy do jisté míry shodné s otcem autora.

ale dlouho, neboť se můžeme z různých náznaků v textu domnívat, že většina z nich emigrovala po roce 1968. Novák zachycuje okamžiky prvních dojmů, které emigranti měli při příjezdu do USA. Ty se ovšem odlišují od jejich původní představy mytického Západu jako krásné země blahobytu. V povídce *Pomíjivý rozkoše* jsou zobrazeny vzpomínky emigranta Milana Mládko na jeho příjezd do Chicaga. Není ohromen skvělou americkou civilizací a příchodem do „svobodné země“. Vypravěč naopak zaznamenává realitu nečistého hotelového pokoje a Mládkovo depresivní rozpoložení:

První večer v Chicagu skončil ve špinavém hotelovém pokoji s netknutou biblí a ohmataným T. V. guidem, přišpendlený na opraný, bleděmodrý přehoz postele tíhou gigantického města, které se rozlézalo po krajině jako placka těsta, zpracovávaná válečkem, a miliónu lidí, kteří si všichni navzájem rozuměli a kteří ho kolektivně odsuzovali do role hluchoněmého. Postel se štítil rozestlat, a tak na ní ležel oblečený a obutý, okukoval se se švábem, vévodícím na ústředním topení [...] a nemohl se dočkat, až usne, a říkal si, jak by mu teď bodla transfúze cikánský krve, s níž se vždycky doma vytahoval, když jezdil na čundr bez ničeho, protože ještě nikdy nebyl tak malej a nahej a bezbraněj a střízlivej a zapomenutej. (Novák 1983: 140)

Mládek se cítí ztracen v tomto „velkém světě“, ve kterém mu nikdo nerozumí, nikoho nezajímá a v němž je naprosto sám. Novák zde také evokuje jeho vzpomínku na domov, která jakoby podtrhovala stísněnost a pocity vykořenění a osamělosti. Jediným společníkem v tomto neutěšeném prostoru je šváb, který ale opět indexuje bídu jeho emigrantského údělu. Motiv příjezdu do nové vlasti Novák rozvíjí také v románu *Miliónový jeep*. Rodina novopečených Američanů přilétá do New Yorku a je potom odvezena do hotelu, který vypadá jako „pěkně zaplivaná blešárna v kaňonu mrakodrapových bloků“, kde musejí podnikat hon na „nejopovážlivější šváby“ a spát na „podezřelých prostěradlech“ (Novák 1989: 187). Tento dojem je ještě zesílen tmavostí hotelového pokoje, neboť sem slabé paprsky slunce „přicházely nescíslněkrát odrazeny od ponurých mrakodrapů kolem a skomíraly, ledva se procedily přes špinavé koupelnové okno“ (ibid. 189). Sklíčenost v emigrantech také vzbuzuje okolí hotelu, kde není nic jiného než obchody s kožichy. Lidé na ulici byli většinou „bílí, rozčilení, nerudní“ a chladné a lezavé ráno je přivítalo „těžkými výfukovými plyny“ (ibid.). Na autobusovém nádraží potom potkávají známé, kteří jsou zpočátku New Yorkem nadšení. Po příjezdu do nového domova však i tito jejich přátelé zažívají první zklamání: „Bankéřově ženě pokleslo srdce – jejich spolucestující byli vcucnuti zpátky do Sochy Svobody, odkud jukali na Ameriku, která byla úplně jiná, než jakou si představovali, zdaleka ne tak romantická a poetická, daleko podobnější té jejich Americe“ (ibid. 195). Vystěhovalci zjišťují, že realita jejich vysněné západní země za mořem se dramaticky odlišuje od představ, které si o ní udělali doma v Československu anebo když po ní toužili v uprchlickém táboře. Tento kontrast mezi idealizovaným obrazem USA a jeho reálnou podobou je jedním z klíčových témat románu. Projevuje se na mnoha rovinách, nejvýrazněji však zřejmě v reprezentaci prostoru. Největší šok na rodinu totiž teprve čeká. Po mnohahodinové cestě přijíždějí na předměstí Chicaga, které se má stát jejich novým domovem. Co uvidí ovšem předstihuje jejich nejčernější představy:

Mezi sedadly se šířil dusivý zápach chemikálií. Pod nízkými mraky svítícími nádechem okru se táhly šmouhy hustého kouře. Podél dálnice plynul rychlostí exkrementů postupujících rakovinným střevem hustý, blátivý potok pokrytý vrstvou zlověstných bublin. Za ním se tyčily gigantické továrny, ohromující betonová síla, rezavé roury velikosti komínů a červenobíle pruhované

komíny velikosti kosmických lodí. Obrovské haldy odpadků a šrotu střídaly plástve prosklených hal s vytlučenými tabulkami, volná prostranství posetá prasklými péry z matrací a dobitými automobilovými vraky, zastrašené holiny uprášeného plevele, slizké trávy a zakrslých křovisek. Nad řadami natěsnaných rodinných domků, které tuhle průmyslovou pustinu uzavíraly, visel podvečerní klid. Byli Doma DOMa DOMa DOMA! (ibid. 196)

Vypravěčský hlas se zde přímo vyžívá v popisech špinavé a zanedbané periferie. Ponurou atmosféru dokresluje metafora potoka, který nabývá podobu rakovinného střeva plného exkrementů. Spíše než urbánní americkou krajinu tato deskripce evokuje apokalyptický prostor. S tímto stavem však kontrastuje „podvečerní klid“ a přistěhovalci s údivem zjišťují, že tato vize cestující „nijak nevzrušuje“ (ibid. 197). Jakoby zde byl takovýto stav absolutně normální a běžný. Je zajímavé, že v tomto ohledu Amerika neobstojí dokonce ani ve srovnání se „zapáchajícím vředem“ průmyslového okresního města v šedivém, socialistickém Československu, odkud přijeli. Vypravěč čtenáři sděluje, že „v pokladnici manželčiny zkušenosti“ prostě neměla „odporná šerednost“ jejich nového domova obdoby. Novák v tomto románu nezastírá, že v dané lokalitě jsou i místa k bydlení mnohem příznivější, než je toto. Zmiňuje se o „blahobytnějším předměstí“, kde si úspěšná druhá a třetí generace Čechů nechává voskovat parkety. Právě sem dojíždí manželka uklízet, aby přispěla do rodinného rozpočtu. Pro rodinu nově příchozích chudých emigrantů ale tento prostor dostupný není.

V dalším vývoji děje poté sledujeme, jak se rodina usadila a začala žít poměrně klidným, rodinným životem. Otce rodiny však pronásleduje hráčská vášeň, takže rodinu doveče až na pokraj bankrotu. Musejí se vždy stěhovat do horší části města, kde je levnější nájemné, ale životní standard je nižší. Žijí zde „vykořeněné rodiny, které se podobně jako Yankeevův klan honily za štěstím, jež před nimi kličkovalo jako zajíc“, „černoši, kteří si nemohli tak snadno koupit dům v okolí La Belle Epoque, a běloši, kteří v životě nic neměli a mít nebudou“ (ibid. 238). Rozvedený hlavní hrdina nakonec skončí ve dvoupatrové stavbě, která se mohla „pyšnit šváby, krysami, rybenkami, hady na dvoře a domácími zvířaty bez omezení druhu a váhy“ (ibid. 260). Tím je jeho sociální sestup dokonán. Tedy ne úplně. Jeho posledním domovem je psychiatrická léčebna, kde píše dílo o svém životě, které však končí v koši.

Román také kromě prostoru zachycuje tvrdé prostředí amerického kapitalismu, kde podnikání může skončit bankrotem, i když se podnikatel snaží sebevíc. Hlavní hrdina, otec rodiny, sní o tom, že se postaví na vlastní nohy a začne sám podnikat a „naplní svůj lidský potenciál“. Chce se vysvobodit z jednotvárné práce v továrně na linoleum a koupit dům ne „někde mezi Knedlíkovým domem a Čihákovým pohřebním ústavem“, ale na Miami Beach (ibid. 206). Touží po tom splnit si svůj „americký sen“. Zpočátku se na něj usměje štěstí a v Las Vegas vyhraje poměrně velkou částku peněz. Nejdříve neúspěšně investuje do akcií, poté si koupí čistírnu oděvů. Dře v ní ve dne v noci, zapojí do podniku celou svou rodinu a napne všechny síly, aby podnik prosperoval: „Spal čtyři hodiny denně a dalších dvacet otročil v dílně, před polednem pil mléko a do půlnoci pivo. Účty splácel s odřenou kůží, ale ne a ne se od té proklaté čistírny odpoutat, jako by zhypnotizován její pomalou piruetou do bankrotu“ (ibid. 228). Hrdina končí v nemocnici, poté co se snaží sám spravít rozbitý kotol, a podnik krachuje. Jeho americký sen se mění v noční můru. „Kapitalista“, jak jej vypravěč ironicky nazývá, končí s poctivými pokusy o zbohatnutí a nadobro propa-

dá hazardu, na který získává peníze krádežemi a podvody. Nechceme zde však navodit dojem, že Novákovy obrazy Ameriky jsou jenom negativní. Další postavy emigrantů jsou na tom ekonomicky poměrně dobře a i vzhledem k povoláním, které vykonávají, mají relativně dobrou životní úroveň. I dělník v sodovkárně Mládek si může dovolit koupit nové a moderní auto. Novákova reprezentace Ameriky/Západu je zde však v tomto ohledu mnohem pestřejší než po roce 1989.

Novák také zobrazuje postoje Čechů k Západu, které jsou zde silně idealizované. Amerika se stává v myslích postav jakýmsi magickým prostorem, lákadlem a skrytou touhou, která může nabývat až sexuální podoby. Sní o ní otec rodiny stejně jako děti, které obdivují americké žvýkačky symbolizující její technickou vyspělost, ale i další postavy v románu. Ústředním symbolem tohoto snění je americký jeep značky Willys, který otec koupí ještě v Československu za zpronevěřené peníze. V okresním městečku tím samozřejmě provokuje a jeep se brzo stává místní atrakcí. Hlavní hrdina v něm vozí nevěsty na svatbu. Jedna z nich zcela podlehne kouzlu amerického jeepu a otce rodiny svede: „Když se potom zuřivě milovali, její dlouhé postříbřené nehty se nsnížily k tomu, aby mu drásaly záda; místo toho její prsty putovaly po povrchu zadního sedadla a hladily hrubé plátno střechy, umenšovaly ho na pouhé příslušenství bílého kokainového fantómu, ódy, radosti, šílenství a snu MADE IN AMERICA“ (ibid. 128). Dívka jakoby se nemilovala s hrdinou románu, ale s jeepem, který symbolizuje samotnou Ameriku, bájný a vysněný svět za mořem.

Nicméně postavy, které se přes oceán dostanou, se střetávají s tvrdou realitou emigrantského života, jež je z amerického snění spolehlivě probudí. V těchto Novákových prózách si Západ idealizují i další postavy. Obdivně vzhlížejí k jeho technické vyspělosti, „stylu“ a k samotným Američanům. Nově příchozí mladá dívka Jaruna například živě diskutuje se svým spoluzákem Bóďou o tom, jak skvělé a technicky dokonale jsou vlaky v Paříži. Vypravěčský hlas ale jakoby na tuto pozici nepřistupoval. Spíše se v soudech drží zpátky a vše s odstupem sleduje. Jeho popisy samotných Američanů jsou prosty jakékoliv idealizace. Pokud se v povídkovém souboru *Striptease Chicago* či v *Miliónovém jeepu* Američané objevují, nepůsobí nijak výjimečně, nezdolně či poctivě. Nejsou ztělesněním ideálů svobody, demokracie a kapitalismu. Jsou to spíše prostí, podplatitelní úředníci, nepřilíhly výrazné individuality a vyznačují se mimo jiné svým nepřátelstvím vůči východoevropským imigrantům. Americký detektiv, který vyšetřuje krádeže v komplexu Belle Epoque, které má na svědomí hrdina románu, považuje Čechy za bandu „vychcaných individuí, nevyzpytatelných evropských vyvrhelů, rozeřvanců, česnekem smrdících smilníků a nepřátelských agentů“ (Novák 1989: 251). Novák zde tedy reflektuje pohled Američanů na Čechy jako východoevropany. Jsou pro ně součástí východního světa, „jiné“ civilizace, která s nimi není totožná.

Můžeme shrnout: Novákovo exilové psaní reflektuje, že „Západ“ není pouze místem blahobytu a luxusu, ale plasticky zobrazuje i jeho odvrácenou tvář – korupci, kriminalitu, sociální vyloučení i neúspěšné podnikání. Jeho postavy nejsou ztělesněním amerického snu, výraznými individualitami, ale průměrnými lidmi s obyčejnými touhami a sny. To platí o jeho reprezentacích Čechů v Americe, stejně jako Američanů. V těchto prózách funguje opozice mezi vysněnou Amerikou jako „rájem“, utopickým místem blahobytu a skvělého života a krutou realitou emigrantského údělu. V následujícím oddíle se podíváme na proměny Novákova zobrazení Ameriky po roce 1989.

2. Jak se stát kapitalistickým realistou? Novákovo přepracované vydání sebe sama

Novákovy texty prošly ve sledovaných aspektech po roce 1989 poměrně výraznou proměnou. Nyní se pokusíme ukázat, v čem spočívá, a zauvažujeme nad důvody, které k tomu přispívají. Stejně jako v předchozím oddíle si budeme všimnout reprezentace prostoru, podnikatelských aktivit či obrazu „pravého Američana“. Rozsáhlý „pravdivý román“ o „největším příběhu studené války“ *Zatím dobrý* (Novák 2004, 2011) pojednává o protikomunistických odbojářích Josefu a Ctiradu Mašínových a jejich rodině.⁵ Mašínové, synové významného českého představitele odboje z druhé světové války Josefa Mašína seniora, se v padesátých letech rozhodnou bojovat proti komunismu. Zabijí a zraní několik příslušníků policie i civilistů a poté, když se jejich aktivita stává příliš riskantní, utíkají přes Východní Německo do západního sektoru Berlína.⁶ Pronásledují je tisíce policistů a vojáků, ale nakonec se Mašínům podaří uprchnout. Román pak líčí i jejich životy v USA, kde začnou oba podnikat.

Významným indikátorem práce s prostorem, na kterých můžeme poznat způsoby reprezentace jednotlivých míst, jsou zlomové momenty přechodu z jednoho území do druhého – z Východu na Západ. V Novákových exilových textech jsme zaznamenali, že první dojmy emigrantů byly spíše negativní. Při reprezentaci krajiny a hotelových pokojů texty akcentovaly zvýšený výskyt špíny, tmavých barev, nedostatku světla a až apokalyptické scenérie předměstí Chicaga. V románu *Zatím dobrý* je naopak Západ (zde americký sektor Berlína) explicitně spojován se světlem. Když Josef Mašín přeleze plot a spatří ceduli oznamující, že se nachází v západním sektoru, není si ještě úplně jistý a chce si tuto skutečnost ověřit. Nicméně ve chvíli, kdy uvidí záplavu světel, si uvědomí, že je opravdu v cíli:

O kousek dál je nějaká ulice, Pepa projde mezerou mezi dvěma domy a zarazí se, před ním se rozprostírá ohromující pohled, tak jasně rozzářenou ulici ještě nikdy neviděl, takhle rozfofrovat elektrický proud se hned tak někomu nepodaří, umělé světlo se valí z desítek pouličních lamp, proč, pro koho to je, není tady ani noha, tak a to je bez diskuze, tohle opravdu musí být západní svět. (Novák 2004: 557–58)

Hrdina tedy přichází z komunistické temnoty do říše světla. Rozzářený bulvár též evokuje blahobyt a technickou vyspělost, které jsou v románu se Západem spojovány. Ještě výrazněji je tento motiv rozveden v příchodu Ctirada Mašína do západního „ráje“. Ten se také pokouší zjistit, zda z vlaku, kterým jel, seskočil v ten správný moment. Nicméně záhy spatří věc, která jej utvrdí v tom, že je opravdu na Západě: „[...] přijdou na jasně osvětlenou ulici, vysoko nad pouličními lampami tam visí červený neon, je to obrys láhve ve tvaru ženské róby, vznáší se na nebi, tak tohle je ta nejkrásnější věc, jakou kdy Radek viděl. COCA COLA“ (ibid. 571). Hrdina kromě záplavy světel jako první spatřuje tento význačný emblém konotující bohatství, krásu a svobodu. Je to jeho první přímá zkušenost se světem, za který bojuje. Integrální součástí tohoto románu je mýtus Ameriky jako země

⁵ Tento román byl původně napsán v angličtině pod názvem *So Far So Good*, ale vyšel zatím pouze v českém překladu a to již hned dvakrát. Detailní analýzu ideologie v tomto románu jsme provedli v knize *Mašínovský mýtus. Ideologie v české literatuře a kultuře* (Švéda 2012).

⁶ V této době ještě není postavena Berlínská zeď, proto volí tuto cestu.

svobody a prosperity. Vypravěč v souvislosti se Spojenými státy často evokuje symboly hojnosti, vyspělé techniky a požitků jako „vysoké drinky“, „baseball“ či „džípy s pruhy a hvězdami“. Nyní Ctirad Mašín konečně na vlastní oči spatřuje symbol, který je příslibem budoucích dobrodružství ve svobodném světě.

Podobným pozitivním způsobem je také traktován moment příjezdu do samotné Ameriky: „[...] *General Butler* vpluje 19. března 1954 do newyorského přístavu a udělá půlkruh kolem Sochy svobody, při pohledu na tu nazelenalou dámu jim najednou sklouzne do krku maličký knedlík, hergot, tak kvůli téhle chvíli nadělal celý kůr andělů strážných spoustu přeschasů, no tak ahoj, Ameriko“ (Novák 2004: 622). Není náhoda, že postavy ulpívají pohledem právě na Soše svobody. Ta byla odjakživa symbolem svobodné republiky. V *Miliónovém jeepu* jsme se setkali s tím, že její symbolická hodnota je rozporuplná. Na jedné straně se o ní píše v souvislosti s nadšením nových emigrantů z nové země, je ale také spojována s nejistou budoucností, která je zde čeká. V *Zatím dobrý* jakékoliv pochybnosti chybí. Symbolický význam tohoto emblému je bezrozporný. Mašínové se dostali do svobodného světa a socha je vítá s otevřenou náručí. Oni její pozdravy nadšeně opětuji.

V románu *Zatím dobrý* však územím blahobytu a štěstí není jenom Amerika, ale celý „západní svět“. Dobře se to ukazuje v epizodě, kdy sestra bratří Mašínů, Zdena Mašínová mladší, jede v roce 1969 na zájezd do Východního Německa, který však též zahrnuje návštěvu Kodaně, kde se chce setkat s bratrem Josefem. Zatímco po Východním Německu se Nenda potácí jako ve snách, „civí z okna autobusu, kolem ubíhají borové lesy, zelná pole a prázdné ulice šedivých měst, život tady plyne pomalu, lidé se vlečou po chodnících, jako by byli náměšiční“ (Novák 2004: 736), poté co přijede na Západ se vše jako mávnutím kouzelného proutku změní:

Špinavý dieselový autobus jede jasnými dánskými ulicemi, svět tu je neuvěřitelně barevný, všechno je v pohybu a plné energie, Nenda sleduje nablýskaná auta, světla, neonové reklamy, upravené domky a zametené chodníky, všechno vypadá tak hezky, tak podmanivě, tady dokonce i zbytky tajícího sněhu vypadají bíle, jestlipak má dost odvahy na to, aby tady chytila svou příležitost za pačesy? (Novák 2004: 738)

Na několika řádcích můžeme demonstrovat základní binární opozice, které jsou charakteristické pro reprezentaci západního ráje v protikladu k východnímu peklu. Špinavý, smradlavý autobus pocházející z Východu ostře kontrastuje s jasnými a barevnými ulicemi, nablýskanými auty a čistými ulicemi. Čisté je zde postaveno proti špinavému, světlé proti tmavému, nové vůči starému. Opět můžeme konstatovat protichůdnost reprezentace Západu oproti Novákovu exilovému psaní. Zatímco postavy se po příjezdu setkávají jak s technickou vyspělostí a krásou, tak se špínou, šváby a zanedbaným okolím, v *Zatím dobrý* jsou jakékoliv negativní aspekty eliminovány. Takto vykreslený svět Západu je také silně ideologizovaný. V románu slouží jako potvrzení správnosti cesty „volného trhu“, která jako jediná vede k prosperitě a bohatství. Stejnou ideologizaci prostoru, avšak s opačnými znaménky, nalezneme v české literatuře například v socialisticko-realistických románech, kde rájem je naopak Sovětský svaz.

Neméně ideologizované jsou též obrazy přepychu spojené se západním stylem života. Nenda Mašínová se v Kodani setkává se svým bratrem Josefem, který popadne Nendino (jaké jiné než) „oprýskané zavazadlo“, hodí ho do kufru svého „luxusního automobilu a unese Nendu do úžasné restaurace“ (Novák 2004: 739). Skleněná stěna podniku s

výhledem na moře, čerstvě uříznuté orchideje a sněhově bílý damašek se doplňují s intimním prostředím a diskrétní obsluhou. Vypravěč nezapomene podotknout, že „tohle by člověk na Nendině straně železné opony nikdy nezažil, tady se volný trh předvádí v tom nejlepším světle“ (ibid.). Tento přepych není ani v západním světě vyhrazen pro každého, ale jenom pro ty, kteří si jej můžou dovolit. Nenda vidí, že její bratr je jedním z nich. Přemýšlí, že by zůstala na Západě, ale nakonec se kvůli svému partnerovi a babičce vrací špinavým dieselovým autobusem zpět do „totalitního pekla“, v němž bude žít dalších dvacet let. Obraz svobodné společnosti a volného trhu, který je stavěn do kontrastu s komunistickým Československem, hraje v románu klíčovou roli a opět může být kontrastován s reprezentacemi odvrácené stránky Západu, jak jsme je pozorovali v Novákových exilových románech.

Jedním z dalších témat, o kterém jsme se zmiňovali v souvislosti se zobrazováním Západu, je podnikání. V *Miliónovém jeepu* jsme viděli ztroskotání „kapitalisty“, který i přes obrovské úsilí věnované podniku krachuje. V *Zatím dobrý* je situace jiná. Oba bratři začnou podnikat. Josef Mašín je úspěšný a zbohatne, splní si svůj „americký sen“. Novák zdůrazňuje, že je to kvůli jeho pili, odvaze a vytrvalosti. Ctiradovi se úplně nedaří, musí pracovat manuálně v továrnách a protlouká se, jak se dá. Novák však podtrhuje, že se nevzdává a bojuje dál, neboť se z něj právě stává „opravdový Američan“ (ibid. 708). Tato figura je opět symptomatická pro Novákovo porevoluční psaní. I zde by se daly jistě vytvořit obrazy zklamání, deziluze a beznaděje, kterou přináší úděl jedince snažícího se přežít v kapitalismu, nicméně Novák tak v tomto románu a ani v jiných textech napsaných po roce 1989 již nečiní. Místo toho zdůrazňuje, že právě pády a neúspěchy dělají z nově přichozích Čechů „pravé Američany“, kteří se jsou schopni poprat s osudem. Postuluje zde tedy neindividualizovanou, abstraktní a také idealizovanou představu Američana jako nezdolného a pracovitého člověka. Někteří Češi jako právě Mašínové se k tomuto západnímu ideálu přibližují. Tento reprezentační mechanismus bychom opět v Novákových exilových textech hledali marně. Američané zde nejsou abstraktními entitami, nepředstavují ideály svobody a kapitalismu, ale jsou to obyčejní lidé. I v tomto ohledu je tedy Novákovo porevoluční psaní silně ideologizované. Tento diskurz o Západu, který má také své ideologické funkce, bývá někdy označován jako okcidentalismus.⁷ Zde spočívá v přijetí podřízené pozice Čechů, kteří obdivně vzhlížejí k západnímu „jinému“ jako ke svému vzoru, který by měli následovat.

Novákovo zaujetí Čechy, kteří si splnili svůj „americký sen“, se projevuje i v dalších textech, které vyšly po sametové revoluci. Napsal životopisnou knihu o oceňovaném režiséru žijícím v USA Miloši Formanovi (F o m a n; N o v á k 1994) a vydal též kolekci rozhovorů s lidmi, kteří v Americe uspěli. Kromě Formana či Josefa Mašína je zde například i hokejový brankář Dominik Hašek. Novák na nich vyzvídal, „jak se protloukali podivným, křiváckým světem komunistického Československa, jak se dostali do Ameriky a jaká úskalí a pochybnosti museli překonat, aby se v téhle zemi pro silné, mladé a dravé prosadili“ (N o v á k 2009: 5). Opět zde vidíme opozici mezi „křiváckým“ světem socialistického Československa a západním světem ztělesňovaným Amerikou, v níž když se člověk snaží, tvrdě na sobě pracuje a nebojí se být dravý, tak může dosáhnout úspěchu.

⁷ Viz sborník *Occidentalism. Images of the West* (Carrier 1995) a také esej Alex Drace-Francis *Paradoxes of Occidentalism: On Travel Literature in Ceaușescu's Romania* (Hammond 2004: 69–80).

Toto téma se objevuje i v povídce *Americký štěstí*, která je zahrnuta do výboru z Novákovy tvorby *Hic a kosa v Chicagu* s podtitulem *Pět knih o malém životě ve velkém městě* (Novák 2011).⁸ Dělník Slavo vyhraje v kartách restauraci, která patří emigrantu Vodičkovi, čímž ho připraví o veškerý majetek. Restauraci mu nakonec Vodička nedá a Slavo nemá na to, aby si ji vydobyl: „Když člověk něco chce, tak to holt musí umět urvat, jenže to Slavo neuměl a těžko se to už kdy naučí“ (Novák 2011: 209). Nemá tedy charakteristiky „pravého Američana“, není dostatečně dravý a průbojný. Nakonec si to uvědomuje a pokorně se smíří se svým osudem. Ví o sobě, že by podnikat nedokázal: „Stejně by neuměl vést podnik, stejně by nevěděl, jak říkat lidem, co mají dělat, a jak z jejich práce žít“. Slavovi však také dochází, že se na hazard nedá spoléhat, neboť člověk musí „na všechno tvrdě makat, protože zadara nedostane nikdy nic, co by za něco stálo“ (ibid.). Text nám zde předkládá morální ponaučení, že úspěchu v Americe předchází tvrdá práce. Nic se nedá získat zadarmo. Zároveň toto poselství legitimizuje nárok podnikatele na soukromé vlastnictví. Právo na to „žít z práce“ ostatních má jenom ten, kdo jim v džungli trhu dokáže zajistit pracovní příležitost, kdo umí vést podnik a prosadit se. Slavo jim není a nikdy nebude, a proto nemá nárok být vlastníkem a podnikatelem. Čtenáři se tímto moralizujícím poselstvím dostává vysvětlení a zdůvodnění nutnosti a prospěšnosti soukromého vlastnictví. Tento reprezentační mechanismus, který se objevuje i v *Zatím dobrý*, lze v návaznosti na Marka Fishera (2009) nazvat jako kapitalistický realismus. Člověk se může vyvázat ze své třídní determinace, ale musí opravdu tvrdě pracovat. Tento reprezentační modus zapadá i do ostatních ideologických souřadnic Novákových porevolučních textů, v nichž je obhajován a idealizován ekonomický systém Ameriky. I tento aspekt je významnou součástí Novákova okcidentalismu. V následujícím oddíle se zaměříme na další ideologické pole. Prozkoumáme reprezentace opačného světa, který funguje jako protipól Ameriky a Západu. Tedy to, jak je v Novákově psaní reflektován Východ a jeho obyvatelé.

3. Mongoloid Is Coming to Town. Novákova Reprezentace Východu

V Novákových textech není většinou Východ reprezentován přímo, ale skrze jeho obyvatele, kteří přijíždějí do Československa. Ať už přijdou v roce 1945 nebo v roce 1968, jejich záměry nejsou osvoboditelské, ale imperialistické. Téma invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968 rezonuje mnoha díly české literatury. Skrze reprezentaci této dějinné události máme možnost poznat, jací Rusové jsou a jak se odlišují od „nás“, tedy Čechů, potažmo od Západu. Na příkladu Novákova psaní můžeme demonstrovat, do jaké pozice jsou Češi umísťováni ve vztahu k prostoru na obou světových stranách a jaké hodnoty jsou s těmito odlišnými geografickými lokacemi spojovány.

Zatímco děj povídek v souboru *Striptease Chicago* se odehrává v USA, *Miliónový jeep* a další porevoluční prózy (*Zatím dobrý*, *Děda*) zobrazují i socialistické Československo. Novák zde ukazuje příběhy lidí v konfrontaci s „velkými“ dějinnými událostmi jako je druhá světová válka, komunistický puč či právě invaze vojsk v roce 1968. Tyto dějiny ovšem jsou specifickým způsobem interpretovány. Sovětský svaz, jak bychom ostatně mohli očekávat, v tomto dějinném příběhu hraje roli imperialistické velmoci, a proto ne-

⁸ Do této knihy byla zařazena i upravená verze povídek *Striptease Chicago*.

překvapí, že i sovětsí vojáci budou vylíčení negativně. Nicméně oproti například Němcům v tajné policii či vojsku za druhé světové války, kteří jsou v románech také zachyceni (*Miliónový jeep*, *Zatím dobrý* i *Děda*), jejich záporné vlastnosti nevymezuje jenom narativní funkce „nepřítele“, ale nabývají i dalších charakteristik. Ty souvisejí s přínáležitostí Rusů k „jiné“ civilizaci. Pokusme se nyní tyto významy prozkoumat.

Román *Miliónový jeep* se otevírá geografickým umístěním Československa. Vypravěč tvrdí, že tato malá země se nachází „ve střední Evropě“. Poznává, že se stejně jako „všechny ostatní zemičky napěchované v tomhle prostoru“ považuje za „srdce světadílu“. Ironicky však tuto tezi napadá tím, že její lokace nejvíc „odpovídá umístění střev“ (Novák 1989: 7). Novák tedy klade Československo do středu Evropy, ale zároveň karikuje snahu zdejších národů nárokovat si polohu srdce kontinentu. Přes tento ironický odstup vidíme, že se tato země nachází v Evropě střední a není tedy součástí Východu. Tento náhled se opakuje i v dalších románech.

S východní mentalitou se v *Miliónovém jepeu* setkáváme skrze reprezentaci ruských vojáků: „Ty nekulturní blbě mongoloidní bolševické ruské kreatury všechno zahubí, jejich monopol na Pravdu znamená pro tuto zemi konec“ (ibid. 138). Vidíme, že Rusové jsou zde explicitně spojováni s východním světem, dokonce nabývají „mongoloidních“ rysů, což v češtině konotuje nikoliv pouze orientální, asijskou rasu, ale také mentální retardovanost. Zároveň to do hry přináší významy „mongolských hord“, které atakují Evropu.⁹ Místní obyvatelé se proti této invazi z východu bouří alespoň symbolicky, když je jim odepřena přímá bojová akce. V nádražním městečku, kde se odehrává první část děje, lidé strhávají ze zdí názvy ulic, aby vojáky dezorientovali: „[...] za půl hodiny se město proměnilo v labyrint nastražený polapit metastázující zřůdnost z Východu“ (ibid. 140). V konfrontaci s „vyjevenými Ivany“ je také Československo přímo označeno jako součást západní civilizace: „Ještě že měli svoje rozkazy, a ty byly chválabohu přesné a neměnné i v téhle čertovské západní zemi“ (ibid. 142). Necivilizovanost Rusů je snad ještě více zdůrazňována i v Novákových porevolučních prózách, tentokrát však nikoliv v souvislosti s invazí v roce 1968, ale s jejich příjezdem do Československa na konci druhé světové války.

Tato událost byla v české poválečné literatuře zobrazována kladně a hodnocena jako „osvobození“, stejně tomu bylo v oficiální kultuře státního socialismu.¹⁰ Nicméně v neoficiální, exilové a posléze i v porevoluční české literatuře se hodnotová měřítko mění a Rusové i v této dějinné epoše nabývají záporných hodnot. Nejinak tomu je i v porevolučních prózách Jana Nováka. V románu *Zatím dobrý* nejsou Rusové vylíčení jako osvoboditelé, ale spíše jako zloději hodinek:

Ruští vojáci se předvádějí na džípech a zabavují náramkové hodinky, jsou po nich jako diví, berou je všem, přítel nepřítel, mají paže pruhované hodinkami od zápěstí až po rameno, celé ruce jim tikají, bude to fuška všechny ty časy natáhnout, pro koho všechny ty hodinky jsou, no jedny pro mámu, jedny pro tátu a zbytek pro tu slečnu v Leningradu, co jim na Něvském prospektu

⁹ Je zajímavé, že přibližně ve stejné době, kdy román vyšel v angličtině, se objevuje též diskurz střední Evropy. Jedním z významných příspěvků k této diskuzi byl též esej Milana Kundery *Tragédie střední Evropy* (1984), v níž také zmiňuje, neevropské, „asijské“ charakteristiky sovětských vojáků (k tomu viz Palladino; Švéda 2010).

¹⁰ Ideologické reprezentace Rudé armády v literárním textu objasňuje na příkladu Holanových *Rudoarmějci* Petr Steiner (Steiner 2007).

přesně o půlnoci padne do náručí, ta nejhezčí holka v bílých šatech a bílých střevíčkách, celá naladěná na bílou noc. (Novák 2004: 133)

Tento zájem o spotřební zboží indexuje jejich necivilizovanost a zaostalost, neboť v Rusku musejí mít náramkové hodinky obrovskou hodnotu. Jejich nekulturnost je také demonstrována tím, že kradou a vůbec se za to nestydí. V této kapitole příznačně nazvané *Potrhlí Rusové* se vojáci chovají jako děti, jsou to opilí „šilenci“, kteří divoce kličkují ulicemi osvobozeného města. Vypravěč posléze ovšem ještě podotýká, že tito sběratelé hodinek byli posláni tam, „kam Stalin posílal i většinu milovníků náramkových hodinek“, tam, kde „skončili všichni sovětsí občané, kteří měli tu smůlu, že nakoukli do západního světa“ (ibid. 134). Československo je tady dáváno do kontrastu s východem a prezentováno jako západní země a spolu s tím vypravěč také upozorňuje na totalitní rozměr východní velmoci. V románu se potom objevují i obrazy samotného Stalina, které poukazují na jeho nesmírnou krutost. Naznačuje se, že právě Sovětský svaz zavlekl původně západní zemi do náručí Východu. Podobně příchod Rudé armády zachycuje též Novákův další román nazvaný *Děda*, což je příběh jednoho českého sedláka ve dvacátém století. Rusy ve vesnici nikdo nevíta, lidé nejsou z osvobození nijak nadšeni. Po příjezdu vyskakují z nákladního vozu a chovají se „jako kluci“. Jediný, kdo má z jejich příjezdu radost, je záporná postava, místní komunista a opilec Jozef. Hrdina románu před vojáky schová ženu i dceru, aby je uchránil od znásilnění. Co ale už ukrýt nemůže, jsou koně. Novák líčí scénu, kdy opilý sovětský voják odvádí dědou milované klisny:

Za deset minut vrzla dvířka a na dvůr vešel rudoarmějec. Byl to Mongol, měl nohy do O a špinavou uniformu. Kdoví jak dlouho už v ní spal a teď se v ní ještě pěkně vyválel v prachu na krajnici. Přes rameno měl hosený omlácený samopal [...]. Z toho nešťastného dne si děda pamatoval jenom to, že z Mongola silně táhla kořalka, a gesto, kterým si vyhrnul zmačkaný rukáv propocené uniformy a odhalil troje hodinky na levém předloktí, a něco mu o nich hlubokým hrdelním hlasem začal vykládat. (Novák 2007: 63–64).

Stejně jako v *Miliónovém jeepu* se jedná o Mongola, který má navíc špinavou uniformu (jakoby ji voják v akci měl mít vypranou a vyžehlenou), je opilý a jde z něj strach. I zde je zlodějem hodinek, navíc jeho hrdelní hlas odkazuje k nějakému neznámému, exotickému jazyku daleké Asie. Sovětský voják je jasně negativní postavou a významy, které se s ní pojí, ukazují na zaostalost, nekulturnost a alkoholismus „jiné civilizace“, jíž je součástí. Metonymicky označuje necivilizovaný Východ. Tato orientalistická perspektiva se vine všemi Novákovými texty. Můžeme ale konstatovat, že Novák v tomto smyslu v postkomunistické literatuře netvoří žádnou výjimku. Je celkem logické, že Rusové nebudou po okupaci reprezentováni pozitivně, nicméně o Němcích a jejich „nekulturnosti“ či „zaostalosti“ se v případě německé invaze nepíše. Němci jsou naopak spojováni s jinými stereotypy jako „přesnost“, „důkladnost“ či „metodičnost“. Jsou sice nepřátelé, ale přesto nejsou reprezentováni jako nekulturní či necivilizovaní. Rusové zato spadají do „jiné“ civilizace, která Čechy zavlekla do totalitního východního světa. Novákovy texty v tomto i jiných ohledech (například v reprezentaci postavy „zlého komunisty“¹¹) plně korespondují s postkomunistickým dominantním diskurzem.

¹¹ K tomu viz Puskely 2010.

4. Závěr: Spojité nádoby okcidentalismu a orientalismu

Naše prohlídka Novákových obrazů Západu a Východu je u konce. V krátkém shrnujícím oddíle se pokusme sumarizovat výsledky našeho tázání a zasadit je do širších kontextů českého exilového a postkomunistického diskurzu. Novákovy předrevoluční prózy nabízejí mnohovrstevnatý obraz Západu. Amerika zde pro postavy funguje spíše jako sen a nedosažitelný ideál. Když jsou pak konfrontováni s její realitou, jsou zklamáni a mnohdy též frustrováni z pobytu v jim neznámé a cizí zemi. Hrdinové příběhů i Američané samotní jsou zde zobrazeni jako normální lidé s běžnými starostmi. Texty nabízejí také negativní aspekty Ameriky jako sociální vyloučení, chudobu a ztroskotání podnikatelských ambicí. Okcidentalistický diskurz je zde tedy dekonstruován. Mohli bychom říci, že v rámci exilového psaní byly tímto pohledem na Ameriku a svým „ironicky demytizačním nadhledem“ (Janoušek 2008: 435) v jistém smyslu v konfliktu s dominantními antikomunistickými a nacionálními trendy předchozí emigrantské generace. Jeho prózy spíše pozorují, analyzují, ale nevyznívají hodnotově monolitně. Ani komunisté zde zachycení nejsou jenom zápornými hrdiny, ale texty je uchopují mnohem komplexněji. V Novákově porevoluční tvorbě naopak negativní rysy komunistů (stejně jako Rusů) zesilují, románové světy se stávají hodnotově mnohem přehlednější a axiologická osa polarizovanější. Ponechávají jenom velmi málo prostoru pro pochybnosti o dobru a zlu, svobodě a nesvobodě, o správnosti kapitalistické ekonomiky a individualistické společnosti „pro mladé a dravé“. V tomto ohledu jsou koherentní s dominantním postkomunistickým diskurzem, v němž bývá Západ často vykreslován jako ideální místo, kde je „pohádková svoboda, nadbytek všeho a jejich chudí se tam mají líp než průměrný občan u nás“ (Nosková 2005: 140). Tento reprezentační modus jsme označili jako okcidentalismus. Subjekt si uvědomuje dominantní pozici Západu a chce se k němu přiblížit a napodobit jej. Je si vědom toho, že ještě není tak civilizovaný a pokrokový. Zároveň jsme v textech pozorovali i perspektivu orientalistickou, v níž jsou Češi reprezentováni jako středoevropský národ, který je přes všechnu odlišnost od Západu přeci jen jeho součástí. Roli „druhého“, vůči kterému se vymezují, zde představuje Rusko či Sovětský svaz. Rusové jsou ve srovnání s Čechy či Američany reprezentováni jako zaostalí, necivilizovaní barbaři, kteří malou zemi v srdci Evropy zatáhli na totalitární Východ. Vidíme, že oba reprezentační mechanismy, jak orientalismus, tak okcidentalismus zde představují spojitě nádoby a produktivně se doplňují. Na jedné straně existuje v české imaginaci idylická země, utopické místo, které poskytuje naději na lepší život. Vztahují se k němu jako k ideálu, jenž je třeba napodobit a vyrovnat se mu. Na straně druhé ale také je v diskurzu postulován prostor, do něhož si Češi „projektují svůj fantazmatický obsah“ (Žižek 1997: 62), tedy své vytěsněné já. Můžeme konstatovat, že tento aspekt hraje v současné době významnou roli v konstituci české identity.

Bibliografie

Primární literatura

- Forman, Miloš; Novák, Jan. *Co já vím? autobiografie Miloše Formana*. Brno: Atlantis, 1994.
Nosková, Věra. *Bereme, co je*. Praha: Abonent ND, 2005.

- Novák, Jan. *Striptease Chicago*. Toronto: 68 Publishers, 1983.
- Novák, Jan. *The Willys Dream Kit*. San Diego: Hartcourt Brace Jovanovich, 1985.
- Novák, Jan. *The Grand Life. A novel*. New York: Poseidon Press, 1987.
- Novák, Jan. *Milionový jeep*. Toronto: 68 Publishers, 1989.
- Novák, Jan. *Milionový jeep*. Brno: Atlantis, 1992.
- Novák, Jan. *Zatím dobrý. Mašínovi a největší příběh studené války*. Brno: Petrov, 2004.
- Novák, Jan. *Děda*. Praha: Bookman, 2007.
- Novák, Jan. *Za vodou (šest rozhovorů)*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2009.
- Novák, Jan. *Hic a kosa v Chicagu. Pět knih o malém životě ve velkém městě*. Praha: Plus, 2011.
- Novák, Jan. *Zatím dobrý. Mašínovi a největší příběh studené války*. Praha: Argo, Paseka, 2011.

Sekundární literatura

- Abrams, Bradley, F. *The Struggle for the Soul of the Nation. Czech Culture and the Rise of Communism*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2004.
- Carrier, James, G. *Occidentalism. Images of the West*. Oxford: Clarendon Press, Oxford University Press, 1995.
- Čulík, Jan. *Knihy za ohradou. Česká literatura v exilových nakladatelstvích 1971–1989*. Praha: Tri-zonia, 1990.
- Fisher, Mark. *Capitalist Realism: Is There No Alternative?* Ropley, England: Zero Books, 2009.
- Hammond, Andrew (ed.). *The Balkans and the West. Constructing the European Other, 1945–2003*. Aldershot, Hampshire, England; Burlington, VT: Ashgate, 2004.
- Janoušek, Pavel (ed.). *Dějiny české literatury 1945–1989, IV. 1969–1989*. Praha: Academia, 2008.
- Kundera, Milan. *The Tragedy of Central Europe*. The New York Review of Books XXXI, č. 7, s. 33–38.
- Palladino, Mariangela; ŠVĚDA, Josef. *Orientalism and Balkanism: Milan Kundera's search of Central Europe* in Simson, Jim; Macdonald, Eilidh (eds.): *Mangling Cultures: Conflict, Dissonance and Interpretation in Modern Language Studies*, Tous Azimuts, Glasow: Glasow French and German Publications, 2010, s. 55–69.
- Puskely, Martin. *Zlý komunista – maligní nádor současné české prózy*. Host, 2010, roč. 26, č. 7, s. 37–48.
- Pynsent, Robert, B. *Questions of Identity. Czech and Slovak ideas of nationality and personality*. Budapest: Central European University Press, 1994.
- Steiner, Petr. *Žánr a ideologie Rudoarmějců Vladimíra Holana*. Česká literatura, 3/2007, s. 343–364.
- Švěda, Josef. *Mašínovský mýtus. Ideologie v české literatuře a kultuře*. Praha: Olšanská&Pistorius, 2012.
- Žižek, Slavoj. *The Plague of Fantasies*. London: Verso, 1997.